

PRENS SABAHATTİN VE ADEM-İ MERKEZİYETÇİLİK ANLAYIŞI

Feyzullah ÜNAL,

Yrd.Doç.Dr. Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, feyzullah.unal@dpu.edu.tr

Soner KAVUNCUOĞLU

Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi, Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, sobornostding@gmail.com

ÖZET: Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde İmparatorluğu düştüğü durumdan kurtarmak için bir yöntem geliştiren entelektüellerden birisi de Jön Türkler içerisinde önemli bir yere sahip olan Prens Sabahattin Bey(1879-1948)'dir. Prens Sabahattin, sadece bir siyasi kişilik değil aynı zamanda bir sosyologdur.

Prens Sabahattin, Le Play okuluna mensup, Edmond Demolins'in eserlerinden oldukça etkilenmiş bir düşünürdür. Edmond Demolins'in tasniflerini Osmanlı İmparatorluğu üzerinde uygulamaya çalışmış ve çıkış yolunu göstermeye çalışmıştır. Prens Sabahattin, Jön Türk kanadı içerisinde, Ahmet Rıza ve ekibinin merkeziyetçi görüşleri karşısında, adem-i merkeziyetçi bir yönetim teşkilatının savunuculuğunu yapmıştır. Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyet hakkındaki izahları ve düşünce tarzı, Prens Sabahattin'i günümüz yönetim sistemini anlamak hususunda hâlâ güncelliğini koruyan bir düşünür yapmaktadır.

Bu makalede, Prens Sabahattin'in Jön Türkler içindeki yeri ve bir sosyolog olarak Osmanlı toplum yapısını analizi, adem-i merkeziyetçi bir yapılanmanın neden merkeziyetçi bir yapılanmadan daha avantajlı olduğu ve bu avantajı oluşturan unsurların neler olduğunun incelenmesi yapılmakta, günümüz merkeziyetçi ve adem-i merkeziyetçi yönetim anlayışı tartışmalarına ışık tutulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Prens Sabahattin, Jön Türkler, Adem-i Merkeziyetçilik, Yerel Yönetimler.

PRINCE SABAHATTİN AND THE UNDERSTANDING OF DECENTRALIZATION

ABSTRACT: One of the very prominent intellectuals who attempts to rescue the Ottoman Empire from the collapse is Prince Sabahattin (1879-1948) as having the most remarkable and significant position within the Young Turks during the late period of the Empire. Prince Sabahattin was not only a political figure but also very valuable sociologist.

He is a thinker who was inspired by the works of Edmond Demolins and a member disciple of Le Play School. He tried to apply the categorization and classifications of Edmond Demolins over the Ottoman Empire and projected the ways of solution. He defended a kind of decentralized government model against the centralizing ideas of Ahmet Rıza and his staff within the Turkish wing of Young Turks. Moreover, his ideal of government is so important that these theoretical frameworks reflect some clues to understand the existing and current comprehension of modern government.

In this article, the position of Prince Sabahattin among the Young Turks, his analysis of the Ottoman social structure, the supremacy and advantageous of his decentralization over the centralized one and the discussion of the understandings of decentralization and centralization in today's debates within the extent of comparison with different case studies have been elaborated.

Key words: Prince Sabahattin, Young Turks, decentralization, local governments

1.Giriş

Siyasi rejim sorunsalı, tarih boyunca tüm medeniyetler için üzerinde düşünülmesi gereken bir sorun olmuştur. En iyi siyasi rejim hangisidir? En iyi hükümet yapısı nedir? gibi sorular, çok eski çağlardan günümüze farklı perspektiflerde tartışılarak günümüz siyasetine kadar ulaşmışlardır.

Duverger'ye göre, "her siyasal rejim, bir sosyal topluluk içindeki yönetenlerin örgütlenmelerinden ve varlıklarından doğan sorulara verilen bir cevaplar bütünüdür. (Duverger, 1986: 11) Yönetenlerin örgütlenmeleri ve varlıkları, tarihin ilerleyiş çizgisinde her zaman farklı bir hatta yer alarak ilerlemiştir. Ortaçağ Tarihi'nde siyasal yapılanmalar 'feodal' diye adlandırılan bir döneme işaret ederken, daha sonraki dönemlerde bir 'İmparatorluk' anlayışı siyasal rejim olarak ortaya çıkmıştır. Günümüze gelinen süreçte ise, Ulus-Devlet diye adlandırılan bir yönetim biçimine doğru evrilmiştir. Bu husus da, Türk siyasal tarihinde de bir takım kırılmalar yaşanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmeye başlaması, Tanzimat Dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti olarak bir ulus-devlet inşası, yönetenlerin örgütlenmelerindeki ve konularından kaynaklanan sorunlara birer çözüm olarak sunulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal olarak tıkanmış olduğunu ve yeni bir siyasi rejim anlayışı öne sürmek için ortaya çıkan bir grup önem taşımaktadır: Jön Türkler. Bu örgütlenme, Osmanlı İmparatorluğu'nu düştüğü çaresizlik sarmalından kendi tabirleriyle 'kurtarmaya' çalışıyorlardı. Bu kurtuluş asıl olarak iki yöneydi: Ya merkeziyetçi bir yapı kurulacaktı, ya da adem-i merkeziyetçi bir yapı. Prens Sabahattin'in önemi, bir sosyolog olmasının yanı sıra, buradan kaynaklanmaktadır. Prens Sabahattin, adem-merkeziyetçi bir yapı öngörerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluş reçetesini hazırlamaktaydı.

Günümüz siyasal teorisi açısından çok önemli bir yer kaplayan yönetim meselesi, adem-i merkeziyet ve merkeziyetçilik tartışmaları, Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze kadar Türk siyasal tarihinin sorunsalı olmuştur. Bu makalenin amacı, adem-i merkeziyetçi bir yapılanmanın Prens Sabahattin gözüyle neden merkeziyetçi bir yapılanmadan daha avantajlı olduğu ve bu avantajı oluşturan unsurların neler olduğunun incelenmesidir. Makalede, Prens Sabahattin Bey'in adem-i merkeziyetçi görüşleri ile günümüz Türk siyasal rejiminin merkeziyetçi görüşleri tetkik edilerek, Prens Sabahattin hem bir sosyolog, hem de bir siyasal kişilik olarak ele alınacak ve Türk siyasal hayatının temel açmazlarından, adem-i merkeziyet ve merkeziyet sorunsalı çerçevesinde bir siyasal rejim çalışması yapılacaktır.

2. Jön Türkler ve Prens Sabahattin

Prens Sabahattin'in Jön Türkler ile olan ilişkisini incelemeye önce kronolojiyi biraz geriden almak faydalı olacaktır. Prens'in babası Damat Mahmut Celaleddin Paşa, Abdülhamid'in Sarayda en çok güvendiği ve kendisine fikir danıştığı en önemli simidir. Mahmut Celâlettin Paşa gayretleri göz önüne alınarak Adliye Nazırı olarak kabineye girmişti. Mahmut Celaleddin Paşa, Padişah'ın gözdesi durumundaydı. Erkul'un deyişiyle, "Damat Mahmut Paşa'nın padişaha olan yakın dostluğu, tahttan indirilen Sultan Murad'ın kaçırılma girişim olayı ile sarsılır." (Erkul, 1999: 78)

1870'li yılların ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi hava çalkantılar içinde idi. Abdülhamid'i tahttan indirme konusu gündemi meşgul ediyordu. Buna ilk teşebbüs eden kişi de Ali Suavi olmuştur. Lewis'in de bahsettiği gibi;

" Sarıklı ihtilalci Ali Suavi, Abdülhamid'i devirmeye yeltenen ilk kişi olmuştur. Ali Suavi'nin 1878 yılında Padişahla arası iyice açılmıştı. Basiret gazetesinde Ali Suavi imzası taşıyan bir ilan yayınlandı. Ertesi sabah 500 kişi Çırağan Sarayı'nın önünde toplandı. Ali Suavi'nin de içinde bulunduğu 100 kişi Sultan Murad'ı tahta çıkarmak için ilerledi." (Lewis, 2011: 239-240)

Bu girişim başarısızlığa uğradı. Bu olaydan sonra Sultan Murad, Yıldız Sarayı'ndan alınıp Malta Köşkü'ne kapatıldı. Sultan Murad bir yardım çağrısı arıyordu, aksi takdirde bu köşkün kendisine mezar olacağını ileri sürüyordu. Bu iç burkan yardım çağrısını İstanbul'da yaşayan bir Rum olan Kleanti Skaliyeri aldı. "Bu şahsın önemi, Prodos mason locasının üstadı olmasından ve bu sayede elde ettiği üst düzey Avrupa bağlantılarından kaynaklanıyordu." (Lewis, 2011: 240)

Skaliyeri ve komitesinin üyeleri arasında bulunan Aziz Bey tarafından 1878'de kurulan Aziz –Skaliyeri Komitesi Sultan Murad'ı tekrar tahta çıkarmak ve Abdülhamid'i devirmek için birleşmiş bir yapıydı.

Bu olayın kısaca açıklanmasındaki sebep, Damat Mahmut Paşa'nın niçin Adliye Nazırlığı'ndan azledildiğini anlamak için faydalı olacaktır. Ege'nin belirttiği gibi,

“Damat Mahmut Paşa'nın kâhyası Hacı Bekir Efendi bu komite(Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi) ile alâkadar bulunuyordu. Bu alaka dolayısıyla, Sultan Abdülhamid, eniştesi hakkında şüpheye düşmüştü.”(Ege, 1977: 19)

Daha sonra Damat Mahmut Paşa'nın bu işle ilgisi olmadığı anlaşılınca kendisine Evkaf Nazırlığı teklif edilmiş ama kabul etmemişti. Mahmut Paşa görevlerden azledilince inzivaya çekilir ve vaktini çocuklarına ayırır. Onların eğitimi ile ilgilenir. Abdülhamid Han'ın sürekli olarak eniştesini gözetim altına tutma isteği, Damat Mahmut Paşa'da yurtdışına gitme isteği uyandırmıştı. Damat Mahmut Paşa, çocuklarının da fikrini aldıktan sonra, yurtdışına doğru hareket ettiler. Ege'nin belirttiği gibi, “ 1899 senesi 12 inci ayının on dördüncü günü cereyan eden bu hadise ile Abdülhamid ile eniştesi arasındaki ihtilaf son safhasına girmiş bulunuyordu.”(Ege, 1977: 24) 1899 yılında Damat Mahmut Paşa ve oğullarının Paris'e adım atmasıyla Jön Türk teşkilatı yeniden bir canlılık kazanmış oldu.

Akşin'in belirttiği gibi, “Etkin bir katkıda bulunabilmek için Paris'ten Cenevre'ye oğullarıyla birlikte geldi ve kapanmak üzere olan Osmanlı Dergisi'ni İshak Sükûti'nin elinden aldı.”(Akşin, 2011: 78) Damat Paşa ve oğulları yurtdışında Abdülhamid'e karşı olan mücadelelerde yer almak istiyorlardı. Bu amaçla bir Jön Türk Kongresi toplanması amaçlanıyordu. Bu kongrenin başına Damat Mahmut Celâlettin Paşa'nın geçmesi isteniyordu ancak hasta olduğu için oğlu Prens Sabahaddin kongreye başkanlık için seçildi.

3. I. Jön Türk kongresi (1902)

Bir kongre yapılacağı haberini duyan Sultan Abdulhamid, olaya kısa zamanda el koymak istemiştir. “Yabancı devletlere yeni notalar gönderir ve elçileri sıkıştırır. Jön Türklerin bu tür çalışmalarını önlemek için ne lazımsa yaptı.”(Erkul, 1999: 87) Kutay'ın da belirttiği üzere;

“ Kongre tarihi evvela 1 Şubat 1902 olarak kararlaştırıldığı halde, Fransız emniyet makamlarının çıkardığı haksız ve Fransız kanunlarına göre kanunsuz müdahalelerden dolayı gecikmiş, nihayet, 4 Şubatta, Fransız ayan azasından tanınmış Türk dostu ve hürriyet taraftarı Mösyö Lefevre Pontalis'in La Fayette sokağındaki konak yavrusu evinde toplanmıştı.”(Kutay, 1964: 144)

Kongre, gergin bir hava içinde geçmişti. Kongreye Türkleri, Arapları, Yunanlıları, Kürtleri, Çerkezleri, Ermenileri, Yahudileri ve Arnavutları temsilen delegeler iştirak etmişti. Ramsaur'un da ifade ettiği gibi; “Bu temsilcilerin ortak kanaate vardıkları tek şey vardi, o da; Abdülhamit'in Osmanlı Sultanı olarak kendisinden beklenenleri fazlasıyla savsaklamakta olduğuydu”.(Ramsaur, 2011: 97)

Kongrenin Prens Sabahattin açısından değerlendirilmesini anlamak için, öncelikle Kongre'de savunulan fikirlere değinilmesi ve bunun ardından da Prens Sabahattin'in fikir dünyasına inmek konunun bağlantılı şekilde değerlendirilmesine fayda sağlayacaktır.

Prens Sabahattin'i bir sosyolog olarak incelenmeye başlanıldığı zaman, bu fikirlerinin nerelerden kaynaklandığı aktarılırken aynı zamanda Jön Türk içindeki fikirlerini anlamak gerekecektir. I. Jön Türk Kongresi'nde tartışılan iki karar vardı. Bunlar;

a)Yalnız propaganda ve yayınlara devrim yapılamazdı, onun içinde askeri kuvvetlerin de devrim çalışmalarına katılmasını sağlamak gerekiyordu.

b)Devrimi sağlamak için yabancı müdahalesinin davet edilmesi gerektiği yönündeydi.

İkinci teklifi Ermeni temsilciler ortaya atmıştı. Bu görüş teklif dışı bırakıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun 20.yüzyılın başlarındaki sosyo-ekonomik durumu incelendiğinde, bu teklifin niçin devre dışı bırakıldığı anlaşılacaktır. Çünkü, 19.yüzyılın ortalarından sonra ve 20. yüzyılın başlarına da etki edecek şekilde, azınlıkları Düvel-i Muazzama'nın desteğiyle güçlendiği görülebilir. Tanzimat ile başlayan bu silsile-i vak'a uzun bir süre İmparatorluğu yıpratarak, destek artıracaktı.

Sabahaddin Bey, Ermeni temsilcilerin ortaya attığı görüşün sakıncalarını bilmekle beraber, sınırlı ve kontrollü bir müdahale istemektedir. Akkaya'nın belirttiği üzere;

“Aslında, Prens Sabahattin, bir ihtilal yapılmasını istemektedir ve kargaşa sırasında rastgele müdahaleleri önlemek için, ortak çıkarlar konusunda uzlaşılabilirlik “ hür ve demokratik fikirlerle” anlaşmak gerektiğine inanmaktadır”. (Akkaya, 2005: 26-27)

Birinci teklif İsmail Kemal Bey tarafından ortaya atılmıştır. Askeri kuvvetlerin kullanılması Ahmet Rıza cenahı tarafından uygun görülürken, yabancı müdahalesi uygun görülmemeye reddedildi. İkinci teklif Prens Sabahaddin yabancı müdahalesini uygun görmüştür. Bundan sonra Jön Türkler kendi içinde bölünme yaşıyorlardı. Bir yandan müdahaleciler diğer yandan adem-i müdahaleciler.

Bu olaylardan sonra Ahmet Rıza ve takipçileri merkeziyetçi ve dışarıdan müdahaleye karşı olan grup “Osmanlı İttihat ve Terakki” bünyesinde çalışmalarını sürdürürken, Prens Sabahattin ve takipçileri “ Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet” bünyesinde sürdürülen ve adem-i merkeziyetçi fikirlerin egemen olduğu bir grup olarak çalışmalarına devam ettiler. Bu siyasi altyapıdan sonra Prens Sabahattin Bey'in adem-i merkeziyetçi fikirlerini anlamak ve onun üzerinde düşündüğü şahsi girişimci olarak birey imajı ve Osmanlı cemaatçi (toplulukçu) geleneksel yapısından farklı olarak bireyci yapısını ele alan ve sosyolojik çıkarımlar yaptığı ana fikirleri incelemek için zemin oluşturulmuştur.

4. Bir Sosyolog Olarak: Prens Sabahattin

Prens Sabahattin küçük yaşlarda Fransızca'ya hâkim ve birçok bilim ve sanat alanları ile uğraşıyordu. Babası Mahmut Paşa'nın saraydan ayrıldıktan sonra inzivaya çekilerek kendisini çocuklarının eğitimine ayırdı. Prens Sabahaddin, Paris'te bulunduğu sıralarda gözüne bir tane kitap çarptığını ve bu kitabı alıp okuduğunda yazarın tüm eserlerini aldığını belirtir. Bu kitap “A Quoi Tient La Su Superiorite des Anglo Saxons (Anglo- Saksonların Esbab-ı Faikiyeti Nedir?) adıyla yayımlanan Edmond Demolins'in bir kitabıydı. Bu kitabında iki tip aile tipi ve iki tip toplum tipini ele almaktadır. İnfiradi(Bireyci) ve Tecemmüi(Toplulukçu) Cemiyetler olmak üzere. İngiltere'de bireysel girişimlerin toplumun faydasına olup, İngiltere medeniyetini ilerletirken, Fransa'da ki toplumun toplulukçu bir yapılanmanın olduğunu ve bağımlı bireyler(devlete bağımlı, aileye bağımlı, topluma bağımlı vb) yetiştirmesinden dolayı Fransa'nın geri kalmışlığını ifade etmektedir. Edmond Demolins'in kitabına geçmeden önce, onun Le Play okuluna mensup olduğunu belirtmek gerekir. Kısaca Le Play okulundan bahsedilmesi, Edmond Demolins'in bu okula mensubiyeti ve Prens Sabahattin'in Demolins'den etkilenmesi konularında önemli bir yer edinmektedir.

Frederic Le Play (1806- 1882) Fransa'nın Monfleur kenti yakınlarında Le Riviere köyünde doğmuştur. Le Play içinde yaşadığı Fransız toplumunun sıkıntılarına Auguste Comte gibi çare arayan bir kişiydi. Le Play aslen maden mühendisiydi. Le Play, 1881 yılında La Reforme Sociale(Toplumsal Reform) adlı bir dergi kurdu. Ancak, 1882'de ölümü yüzünden, bu yayımla gerçekleştirmek istedikleri yarım kaldı.

Freyer'in belirttiği gibi;

“Toplumbiliminde “empirik”, deneye dayalı, görgül bilgi uygulaması görüşü, başlangıçtan beri hemen hemen bütün toplumbilimcilerce benimsenmiş bir olaydır. Bu uygulamanın neyin üzerinde olacağını ilk olarak Le Play açık bir anlatımla belirtmiş bulunmaktadır. Ona göre, toplumsal olaylar alanında fiziğin atomuna ve biyolojinin hücrelerine tekabül eden bir birimin bulunması gerekiyor; bu da en küçük kümeleşme tipi olan ailedir.” (Freyer, 2012: 237)

Le Play'in bir maden mühendisi olması toplumsal olayları bir fen bilimleri alanı olarak görmesi ve topluma dair yasalar bulmayı amaçlamaktadır. Yaşadıkları toplumda bazı filozoflar evrensel yasalar bulmayı amaçlamışlardır. Le Play de, somut toplumsal olayların nesnel uygulanmasından başlayarak toplumsal gerçeklik yasalarına ulaşmak istemesiyle, çağının en özgün tarafını ortaya koymaktadır. Böylece aile monografilerini toplumbilime ilk getiren kişi ünvanını kazanıyor.

Monografi, özel bir birimi gözetlemek demektir. Le Play okulu, monografi ile tanınmıştır. Le Play çalışmalarında özellikle işçi ailelerine önem vermektedir. Prens Sabahattin, Türkiye'nin sorununun bir siyasi yönetim sorunundan ziyade bir yapı sorunu olduğundan bahsettiğinde direkt olarak Le Play okulunun etkisini görmek gerekir.

Prens Sabahattin 1899 yılında babası ve kardeşi ile birlikte Fransa'ya gittiklerinde orada mevcut bulunan iki akım vardı. Birisi Comte çizgisi diğeri ise Le Play çizgisi. Bunlardan “pür ü pak” bir pozitivist olan Ahmet Rıza Bey, Pierre Lafitte'in öğrencisi ve Comte'un şakirdidir. Diğer yandan Prens Sabahattin, Le Play okuluna mensup bir çizgidedir.

Prens Sabahattin, Demolins'in eserlerini okuduktan sonra Osmanlı toplumunun bazı yönlerini tespit edip analiz yapmıştır. Prens, Osmanlı'yı bir memurlar devleti olarak değerlendirmektedir. Aytaç'ın da belirttiği gibi;

“Osmanlı toplum yapısındaki memuriyeti, Prens Sabahattin, merkeziyetçiliğin bir zaafiyeti olarak değerlendirirken aynı zamanda da bu merkeziyetçi yapı, farklı güç adacıklarının ortaya çıkmasını ve toplumsal muhalefetin kök salmasını önlemiştir.”(Aytaç, 2006: 9)

Bu konu Prens Sabahattin'in Osmanlı toplum yapısını analiz ettiği zaman adem-i merkeziyet ve merkeziyet tartışmalarında önemli bir yer kaplamaktadır. Çünkü Cumhuriyet Dönemi boyunca devam eden bir sıkıntının embriyolarının tasvirini yapmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yılları ülkenin kendi burjuvası ve tarım kapitalizmi yaratılmış değildi. Oysa karşılaştırıldığında İngiltere'de çok erken tarihlerde bir tarım kapitalizminden(yeoman sınıf) ve bunların da burjuvaziyle işbirliği yaparak, İngiltere'de demokratik zihniyeti inşa ederken, Fransa'da aristokratlardan boşalan yeri mutlakçı devlet sahipliyordu. Mooers'in belirttiği gibi, *“Taç, köylü mülkiyetini korumaya yönelirken, aynı anda kırsal üretici kitlesini onlara en ufak kaçış umudu vermeyen bir yoksulluk durumunda tutmaktaydı.”*(Mooers, 2000: 66)Prens Sabahattin'in analizinde toplulukçu yapılardan biri olan Osmanlı Devleti'nin tebaası, devlete bağımlı bir statüde olarak her şeyi topluluktan ve devletten bekler bir yapıda bulunmaktadırlar.

Mardin'in de değindiği gibi, Prens Sabahattin'in ifadeleriyle;

“Mevaki-i âliye kuvve-i icraiye tarafına memurlara, onların maişeti ise aldıkları maaşa ve bittabi o maaşın geldiği tarafa bağlı. Nasıl olmasın ki hükümet kapısından çıkar çıkmaz sokakta kalacaklarına hepsi iman getirmiş. O halde, servet, ikbal, iktidar her şey hükümdardan geleceği için bütün gözler onun gözüne girmeye, onun gözü ise tahakkümü artırmaya dikiliyor.”(Mardin, 2012: 71-72)

Bu tahlilleri ileride görüleceği gibi, Prens'in merkeziyet ve adem-i merkeziyet ekseninde değerlendirdiği ve Türkiye'nin geliştirmesi gerektiği reformlara dair reçetesiyle beraber okumak daha anlamlı olacaktır.

Prens Sabahattin, Osmanlı İmparatorluğu'nda olagelen bunalımlardan çıkma yolları aramıştır. Bunun için ise, toplumsal yapıya yönelmiştir. Toplumun analiz edilmesi, bunun için monografik yöntemlerin kullanılması ve bir reçete sunulması yer almaktadır. Prens Sabahattin'in içinde yer aldığı bu akıma *Science Sociale (İlm-i İçtimâ)* topluluğu olarak da adlandırılır. Sosyolojik bir incelemeye başvuran ve Osmanlı'yı bir yapı sorunuyla karşı karşıya bulan Prens Sabahattin, Osmanlı İmparatorluğu hakkında önemli yorumlar getirmiştir. Bunu incelemek için kendisinin 1906 yılında kurduğu *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*'nin programını incelemek, Prens Sabahattin'in sosyolojisinin bir özeti gibidir.

5. Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti Programı

Prens Sabahattin'in teşkil etmiş olduğu Cemiyet'in programı Paris'te 27 Temmuz 1906 tarihinde hazırlanmıştır. Bu programın bir sureti Şura-yı Ummet Gazetesi'nin 95.nüshasında neşredilmiştir:

Madde 1: Osmanlı memleketlerinde tatbik edilecek siyasi ıslahat: sınıfların ve tebaanın istisnasız kâffesine şümulü(tümünü kapsamına alacak şekilde) olmak üzere, mevcut vilayetlerin usul ve kaidesiyle(adem-i merkeziyet ve tevsi-i mezuniyet) idaresi esasına müstenit olacaktır.

Madde 2: İntihab (seçim) ile teşkil edilen belediyeler, nahiye meclisi ve meclis-i idare-i belediye gibi bütün heyetler, nahiye ve vilayet işlerinin görülmesi ve tesviyesine iştirak ve müdahale edebileceklerdir.

Madde 4: Muhtelif ırkları birbirinden ayıran kavga ve mücadelelere çare bulmak ve vilayetlerin meclislerinde her camianın kendi adetleriyle mütenasip âzâ veya murahhas temin edebilmeleri için tedbirler alınacaktır. (Ege, 1977: 71-72)

On maddeden müteşekkil bu programının sadece bu üç maddesinde bile Prens Sabahattin'in temel fikirlerini anlamak için zemin oluşturabilir. Kilit noktası olarak, Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyet fikri ve Türkiye'nin nasıl kurtarılabilceğine dair temel görüşleri birlikte ele alınarak sonuç kısmına geçilecektir.

6. Prens Sabahattin'in Adem-i Merkeziyet Savunusu ve İlm-i İctima Okulu

Osmanlı'da merkeziyet ve adem-i merkeziyet tartışmaları ve buna dair fikirler farklı çizginin takipçileri tarafından ifade edilme imkanı yakalamış ve tartışılmaya açılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 19.yüzyılın da seyir değişikliğinin gözle görülür hale geldiği reformlar ve bu reformlar arifesinde şekillenen toplumsal yapı içinde bulunan aydınları belli bir ölçüde etkilemiştir. Birçok Osmanlı aydını doktor olarak "hasta adam"a reçeteler sunmuşlardır. Bu reçeteler de önemli tartışma konularından biri, Merkeziyetçilik ve Adem-i Merkeziyetçiliktir.

Jön Türk kuşağında Merkeziyetçi kanadı Ahmet Rıza'nın, Adem-i Merkeziyetçi kanadı ise Prens Sabahattin'in temsil ettiği bilinir. Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyet fikri Osmanlı'nın yapısal sorunlarına getirdiği bir çözüm olarak değerlendirilmelidir. Özellikle Hüseyin Cahit Bey(Yalçın) ile Tanin gazetesindeki tartışmasını dikkate alarak konuya şekil verecek olursak, Prens Sabahattin'in fikirlerini açıkça anlaşılabilir kılmaktadır.

Reyhan'ın ifade ettiği gibi;

"Genel tarihsel gelişim dikkate alındığında, denilebilir ki dönemin siyasal aktörlerinden Hüseyin Cahid, tarihsel ve fiilî durumu referans yaparak adem-i merkeziyet tabirini: " Akdeniz'deki Osmanlı adalarının Girit misali hep Yunan aguşuna(kucak) atılması için bir hazırlık olarak algılamış iken Prens Sabahattin, kavramsal referanslar geliştirerek tevs-i mezuniyet ve adem-i merkeziyet kavramları hakkında "aralarında hiçbir farklılık bulunmamakla beraber matbuatımızda ekseriyetle tabirle tarif karıştırıldığı için zihniyetler kargaşaya düşüyor." demektedir."(Reyhan, 2007: 31)

Hüseyin Cahid Yalçın'ın ifade ettiği siyasi bir adem-i merkeziyetken, Prens Sabahattin'in bahsettiği idari adem-i merkeziyettir. Prens Sabahattin, adem-i merkeziyet konusunda (Decentralization) tevs-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif(görev ayrımı)'den bahsettiğini ifade ediyordu. Prens'in bahsettiği kavramlar, Kanun-i Esasi'nin 108.maddesinde yer alıyordu. Ahmet Rıza ekolünden olan, Doktor Bahaeddin Şakir ve Nazım'da 'adem-i merkeziyetçi kelimesinden Cahid Bey'in anladığını anlıyorlardı. Kuran'ın belirttiği gibi, "Bu iki hatibin fikrine göre, âdemi merkeziyet 'merkez yok' demektir. 'Merkez' olmayınca da 'memleket yok' oluyordu."(Kuran, 2000: 213) Bu husus sadece iki hatibi değil, memleketin bekasını 'merkeziyetçilikte' bulan herkes için çok önemli noktaydı. Hüseyin Cahid Bey'in asıl tedirginliği azınlıklar konusundaydı. Çünkü, Akşin'in deyimiyile "tatlı su frenlerinin" Osmanlı İmparatorluğu için malî külfeti çok fazlaydı ve gün geçtikçe Osmanlı'ya yardım adı altında birçok tavizler almayı başarmışlardı. Tanin gazetesinde çarpışan fikirler ironik olmakla beraber, Hüseyin Cahid Bey için azınlıklardan duyulan tedirginlikle adem-i merkeziyet fikrine yaklaşıyordu, Prens Sabahattin ise ülkenin yapısal sorunlarını nasıl üstesinden geleceğini anlatmaya çalışırken, en önemli savı, merkeziyetçilikten kurtulmaktı. Sonuç devletin bekâsı olmakla birlikte, yöntem farklı idi.

Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyet anlayışı, İmparatorluğu bir parçalı yapı olarak düşünmesinde değildir. İmparatorluğu acziyet makamına kilitlemiş tüm prangalardan kurtulmak istemesidir. İmparatorluk, Tanzimat ile birlikte yeşeren memuriyet yapısının ve bu memuriyet yapısının yarattığı merkeziyetçi devlet nosyonunu eleştirdiği içindir ki, adem-i merkeziyet anlayışının ciddi bir savunusunu yapabilmıştır. Hüseyin Cahid Bey ile yapılan tartışmalar doğrultusunda Prens Sabahattin, adem-i

merkeziyet hakkındaki fikirlerini daha doğru ifade edebilme anlamında *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Hakkında İkinci Bir İzah* isimli yazısında Hüseyin Cahid Bey'in *İntihabat Entrikaları* adlı yazısına cevabını belirtmiştir.

Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Hakkında İkinci Bir İzah'ta Prens'in tesbitleri, Osmanlı Devleti'nde reformların ne şekilde yapıldığı ve bunun sonuçlarının neler olduğuna dair bir fikri zemin geliştirir ve bunun üzerine bazı görüşler inşa eder:

“Adem-i merkeziyet hakkında hiçbir fikir edinememiş olan zevât müdafaa ettiğim usulü, Hıristiyanlarla Avrupalılara karşı bir cemile olmak üzere telakki ediyorlar. Bilmiyorlar ki, bu idarenin te'min ettiği hukuk-u muhtelifenin kısm-ı a'zamu, bazan da fazlasıyla, Hıristiyan Osmanlılara te'min eylemiş bulunuyor. Bunu isbât etmekten kolay bir şey yok.”(Sabahattin, 1324: 38)

1-Vergi: Hıristiyan vatandaşlarımız İstanbul'un fethinden Tanzimat-ı Hayriyeye kadar haraç ve cizye nâmi altında cemaat-i hesabına (toplam nüfusları adına) muayyen ve mukannen(sabit) bir vergi verirlerdi. Gülhane Hattı'nın ilanından beri, kendileri için haysiyet-i şikenni(onur kırıcı) olan bu usul lağvedilmiş ve bedel-i askeri müstesna olarak Müslümanlar gibi aynı vergi ile mükellef kılınmışlardır.

Fakat suret-i tahsilinde aramızda büyük fark var. Hıristiyanlar vergilerini mahalle, köy, nahiye hatta bazılarını da kaza mecmu' nüfus-u muhamminesi (toplam nüfusun tahmini sayısı) üzerine muayyen olarak beyanlerinde tevzân taksim ediyorlar. Mesela bundan kırk sene evvel üç yüz nüfuslu bir köyde ne miktar vergi kayd ve kabul olunmuş ise, bugün köyün nüfusu birkaç misli tezayüd(artmak) ettiği halde, yine aynı vergiyi veriyorlar. Bu noktada Hıristiyanlar kanunen değilse bile, fi'ilen Adem-i merkeziyetin te'min edeceği hürriyetten daha fazlasına adeta bir muhtariyat usulündeki imtiyaza malik bulunuyorlar. Hükümet, sırf Hıristiyanların iskan ettikleri yerleri Müslümanlarinki gibi teftiş etmemişler. Bir müdahale vukuatında mutlaka muhtar veya meclis maiyyeti olan(a) haberdar etmesi şart!

2-Mehakim: Mecâlis-i ruhaniyye ve cismaniyyenin vekilleri, metropolitlik veya Psikoposluklarda, teşkil-i mehakim ile ahvâl-i mecburiyeden kat'ı nazar, aralarında zuhur eden her türlü davayı istedikleri veçhile hallediyorlar. Mehakim-i Şeriyemizin dâire-i selâhiyeti nasıl tâhdid edilmişse Gülhane Hattı ve müteakiben neşrolunan nizamât ve kavanin-i muhtelifle ile Hıristiyanlara verilen imtiyâzat-ı adliyyede öylece tâhdid edilmek istenmişse de, bir türlü muvaffakiyyet hasıl olamamış bu yüzden Patrikhaneler ile Adliye Nezareti arasında bir ihtilâf-ı dâimî hükümran olagelmıştır. Şu suretle, Hıristiyanlar hukuk-u davayı daha büyük bir sür'at ve adaletle aralarında hallettikden başka bir haksızlık vukuunda bizim muhakeme de müracaat ederek yahud müracaat tehdidinde bulunarak ihkak-ı hakka(hakkın yerini bulması) muvaffak oluyorlar. Halbuki Müslümanlar, hususiyle biçâre Türklerin hukuku, kuvve-i merkeziyenin elinde mahkemenin basit oyunağı olup gidiyor. Zaten mehakim-i merkezinin müdahalat ruzmerasından(her günkü müdahale) kurtarmadıkça isteklerinin temin edilemeyeceği her halden tercüman ki delil-i kattiyle mazbut bir hakikattir.

3-Maârif: Hıristiyan vatandaşlarımız, Maârif Nezâreti'nin teşkilinden evvel aldıkları fermanlar mucibince köylerinde, mahallelerinde arzuları veçhile mektep açarlar, arzu ettiklerini okuturlar, hükümetin taaruzuna hiçbir veçhile maruz kalmazlardı. Maarif Nezareti'nin çıkardığı birkaç salnâme açılırsa sayfalarından birçok ruhsatsız Hıristiyan isimleriyle dolu olduğu görülür. ... Ne zaman bir Müslüman mektep açmaya kalkışsa, daimâ hükümetin müşkülât ve mumâneatına duçar oluyor. Farz-ı muhâl olarak, bunları iktihâm(göğüs germek) etse bile, sansürün müdahâlât-ı dairesinden yakasını kurtaramıyor. ... İstemeyle, vadeyle umurunda olduğunu veçhile maârifte de Hıristiyanlar vâsi'(açık) bir adem-i merkeziyetten müstefid olageldikleri halde, Müslümanlar en müthiş bir merkeziyyetin pençesinde ezim ezim eziliyorlar. (Sabahattin, 1324: 38-41)

Prens Sabahattin'in yukarıda alıntılanan uzun izahında yerel yönetimler ile ilgili birçok konuyu aydınlatması bakımından önemlidir. Prens Sabahattin'e karşı olarak ifade edilen en büyük suçlama, “İmparatorluğu adem-i merkeziyetçi bir yapı olarak kurmakla, İmparatorluğu parçalamak aynı şeydir”. olarak anlaşılmasıdır. Prens'in bu suçlamaya karşılık savunusu, adem-i merkeziyetin sadece idari adem-i merkeziyet olduğu, bunun sağladığı yarar ise Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi tebaasının

işlerini yerinden daha kolay, çabuk halledebilmesi olduğudur. Osmanlı, Gülhane Hattı'ndan sonraki zamanda azınlıklara belirli hakları kademe kademe tevdi etmiştir.

Prens'in yukarıda bahsettiği, Müslümanların devlet hizmetinden yararlanmasının meşakkatli bir olgu oluşu, oysa Hıristiyanların kendi hizmetlerinde daha yakın ve kolay şekilde yararlanmalarıdır. Kanun-i Esasi'nin ilgili maddesi olan 108. Maddede, "tevsî-i mezuniyet ve tefrik-i vezâif" ibaresinin geçmesi, Prens'e göre, kendisinin de bahsettiği şeyin, adem-i merkeziyet derken aynı kavramı farklı bir kelime ile tarif etmesidir. Prens Sabahattin'in bir ifadesiyle "tarife tanım getirerek kargaşa yaratılmaya çalışılıyor". Bu ifade ile, Prens'in yerel hizmetlerden tebaanın daha fazla yararlanması göz önüne alınarak savunduğu adem-i merkeziyet, imparatorluk için tehlikeli görülmüştür.

Şöyle ki, "Ahmet Rıza Bey'in Paris'te çıkardığı Fransızca Meşveret'in 15 Ağustos 1897 tarihli sayısında 'Genç Türkiye Programı' adıyla yayınlanmış esaslar arasında 'decentralisation administrative' ilkesi de yer alıyordu. (Önen ve Reyhan, 2011: 295) Peki niçin Ahmet Rıza, Prens Sabahattin'e karşı çıkıyordu? Bu konuda bir bakış açısı farkı olduğu anlaşılmaktadır. Ahmet Rıza'nın 'decentralisation administrative' den anladığı, tevsî-i mezuniyet (yetki genişliği) olarak anlaşılmaktadır. Oysa ki Prens Sabahattin'in de bahsettiği konu, tevsî-i mezuniyet ve tefrik-i vezâifdir. Aslında, aynı şeylerden bahsediliyordu ancak bağlam farkı (özerklik konusu hakkında) mevcuttu.

O dönemde mevzu olan merkeziyet- adem-i merkeziyet fikirleri, günümüz Türkiye'sinde de fazlasıyla tartışma konusu yapılmış bir konudur. Türkiye'de son zamanlarda Büyükşehir Belediyeleri ile ilgili 12/11/2012 tarihli ve 28489 no'lu 6360 sayılı "On üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile Büyükşehir Belediyesi sayısı yükseltilmiş ve adem-i merkeziyet anlamında daha geniş bir düzenlemeye gidilmiştir. İl özel idareleri hükümlerini kaybetmiş, artık o ilin sınırları Büyükşehir Belediye sınırları olmuştur. Bu konuda yerel de hizmetlerin daha geniş bir kesime yayılması demek olan ve halka en yakın hizmeti verebilme (subsidiarity) ilkesi gereğince önemli bir dönüşüm sergilenmiştir.

Osmanlı'nın merkeziyetçi bir toplumsal geleneğe sahip olduğu ve bu geleneğin devamacısı olarak Tanzimat bürokratik yapılarıyla devam eden bir toplumsal yapıya sahip olduğunu gördüğümüzde, Prens Sabahattin akımının Türkiye'de neden çok fazla yankı bulamadığı anlaşılabilir. Hemen belirtmek gerekir ki, Prens Sabahattin, sadece bir siyasi kişilik değil, aynı zamanda sosyolojik tahliller yapması bakımından önemlidir.

Prens Sabahattin'in İlm-i İctimâ fikirlerini Osmanlı'nın yapısına uygulayarak bunalımdan çıkılacağına dair fikirleri ve düşüncelerini anlamak için, Osmanlı'ya önerdiği reformlar ve çözümlendiği yapısal düzenek ele alınacaktır.

7. Prens Sabahattin'in Osmanlı İmparatorluğu İçin Kurtuluş Reçetesi

Prens Sabahattin Türkiye'nin nasıl kurtarılacağına dair fikirlerine geçmeden önce, Osmanlı'nın yapısının bir analizini yapmıştır. Bu analizi yapmasında elbette, Le Play okulu ve özellikle Edmond Demolins'in etkisi çok önemlidir. Bir sosyolog olarak Prens Sabahattin'in Osmanlı toplumunu analiziyle devam etmek faydalı olacaktır.

Prens'in ilk tahlili, Edmond Demolins'in yaptığı gibi, toplumları iki tipe ayırmaktır. Toplumsal yapı analizi yaparak, bireyci toplumlar ve cemaatçi (bütüncü) toplumlar arasında bir ayırım yapmaktadır. Prens'e göre, bireyci yapı kişisel yükselme ve bağımsızlığa doğru kesin bir gidişe yol açmaktadır. Bu akımda esas olan, manevi olan bir fikir aydınlanması değil, etkin bir maddi çalışma, hayatın değişen ihtiyaçlarına her zaman uyabilmek için gittikçe gelişen bir üretim ve bunların geliştirdiği sosyal özelliklerden doğuyor.

Bütüncü yapı ise, "maddi çalışmanın gevşekliğinden çıkan bütüncü yapı, kendine bağlı olanları üretimden çok tüketime sürüklediği için sosyal yetenek ve kişiliğin gelişmesine engel olmaktadır. Bu yüzden bireyi; aile, topluluk, parti ve hükümete, yani kişileri birbirine bağlayarak, dayanak noktalarını hep kişilikleri dışında aramak zorunda kalan insanlardan kurulu statik bir toplum yaratıyor.

Prens Sabahattin Osmanlı'yı bir bütüncü yapı olarak görmektedir. Bu bütüncü yapı merkezîyetçi bir yönetime yol açmaktadır ve memur toplumu oluşturmaktadır. Çünkü, kişinin kendi geçimini sağlayabilmesi ve iyi yerlere gelebilmesi Padişah'a "sadakâte" bağlıdır. Bu birey tipi, itaat-memur tipidir. Bu yapısal sorundan dolayı Osmanlı İmparatorluğu geri kalmıştır. Bu tip toplumlarda, kişinin kendi yeteneklerini ortaya çıkarması çok zordur. Bundan dolayı, liyakat, duvarda asılı sürrealist bir tablo gibidir. Prens'in diğer yandan Edmond Demolins'den etkilenecek Anglo- Saxonların bireyci bir yapıya sahip oldukları, bundan dolayı da ilerlediklerini söylemektedir. Science Sociale(İlm-i İçtimâ) akımına uyararak, deney ve gözlem yoluyla teşhisler ortaya koymaktadır.

Prens Sabahattin'in İngiliz toplumuna dair tetkikleri bu noktada önem kazanmaktadır. İngiliz toplumunu bireyi müteşebbis olarak tahayyül etmesi ve topluluğun değil bireyin önem kazanması hususunda hem daha gelişmiş hem de daha liberal bir çerçeve çizdiğini söylemektedir. Sabahattin Bey'in ifadeleri ile;

"Merkeziyete istinat eden meşrutiyette teftiş memleketin bir noktasından başlayarak cihât-ı sairesine intişar eder. Memurinin kısm-ı âzamını merkez tayin ettiği için vilayetlerin mesalih-i umumiyesi onlardan müteessir olmayan efrad ile idare olunur. Bu idare ister bir kişi tarafından gelsin(hükümdar), ister beş yüz kişi(parlamento), neticede ikisi de bir kapıya çıkıyor. İstibdad. Değişen keyfiyet değil kemiyet."(Bayur, 1991:275)

İdare hususunda, merkezîyetçi bir yapı da yönetenin kim olduğu önemli değildir, çünkü bir merkezi yönetim ister bir oligarşi tarafından yapılsın, ister tek bir hükümdar tarafından yapılsın, sonuç aynı yere çıkacaktır: İstibdad. Bu noktada, bireyler sürekli olarak topluluklarından bir şeyler bekleme eğiliminde olacaklardır. Üretmeden, tüketen ve asalak gibi yaşayan bir toplumsal yapı meydana gelecektir. Bu noktada, bireyin bir müteşebbis gibi olması ve ferdiyetin ön plana çıkarılması, Prens Sabahattin'i liberal düşünce çizgileri içinde yer almasını da sağlamaktadır.

Günümüz siyasal yönetim felsefesi açısından düşünerek bir yorumlama gereği duyarak, 2005 Tarih ve 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 14. Maddesi "Belediyenin Görev Ve Sorumluluklarından bahseder. Bu madde de; "Mahalli ve müşterek nitelikte olmak şartıyla belediye, ... yapar veya yaptırır" ifadesi yer almaktadır. "Yaptırmak" belediyenin kendisi dışında belediye işlerini yaptırmasını ifade eder ki, bu yerel yönetim olarak belediye teşkilatının işini yapacak kişiler veya kuruluşlar, girişimci bireyler tarafından yapılacaktır. Yerel yönetimin hizmet yaptırması, kişisel girişimi destekler nitelikte bir yön olarak ele alınabilir. Prens'in adem-i merkezîyet ve bireyci toplum açısından iyi bir birleşimdir. Oysa ki, merkezîyetçiliğin doruklarında ki toplumlarda, yerleşmenin tam olarak sağlanamadığı için tüm işler merkezden yapılır. Merkezden bu işleri yapan kişiler ise, Taç'ın sadık kullarıdır(memur). Memur toplum ile kişisel girişimci toplum arasındaki farklılaşma da bile, bütüncü ve bireyci toplum ayrımı yakalanabilmektedir.

"Prens Sabahattin'e göre düşünsel yetenek ve gelişme sadece sosyal yaşamın koşulları tarafından belirlenir. Sosyal örgütü meydana getiren ise çalışma ortamıdır. Bu bağlamda çalışmanın fikir ilerlemesinde doğrudan ve dolaylı etkisi görülür. Boş zamanların fazlalığı, düşüncelere dalmaya ve hayal kurmaya olanak verir. Öte yandan cemaatçi(bütüncü) ailenin verdiği akıl yürütme tarzı da tündengelimdir Prens Sabahattin'e göre bu tarz, fikrin gözlem ve deney yoluyla ilerlemesine engeldir."(Özdemir, 2008: 309)

Prens'in desteklediği toplum, bireyci toplumlardır. Bütüncü toplumların tündengelimli bir zihniyete sahip olduğunu ve bunun da tümevararak ilerlemeye yani Meslek-i İçtimâ'nın ana özelliği olan, deney ve gözleme yer vermemesi açısından gelişmeye engeldir.

Prens Sabahattin'in ikinci olarak üzerinde durduğu nokta, okulların yapısıdır. Prens'e göre, nasıl ki Tanzimat, ülkemiz için bireycilik alanında yeni toplumlara doğru bir gelişme, toplumumuzu sosyal mutluluğa ulaştıran yola getirdiğini gösterecek bir belirti olamıyorsa, okullarımız da bunu sağlayacak yeni bir eğitimin ülkeye girdiğini gösterecek bir belirti değil.

Prens Sabahattin'in ifade ettiği gibi, “*gerek köylü ve gerek kentli ailelerimiz, çocuklarını bağımsız bir hayata hazırlamıyor, onlara özel çalışma ve girişkenliklerine dayanarak yaşamak ve yükselebilmek gücünü vermiyor.*” (Sabahattin, 1965: 48)

Bir ülkede “tarım geridir, çünkü çiftçiler bilgisizdir” demek ile hiçbir şey açıklanmış olmaz. Bu sorunun yapısal dayanaklarını araştırmak gerekir. Bunun için, gözlem ve deney metoduna başvurulmalıdır. Sosyal bilimlerin temel başvurusu, gözlemdir. Prens Sabahattin eğitim karşılaştırması yaptığında, ilköğretim hükümet gücüyle ülkenin her yanına tek biçim olarak yaymış bulunan Fransa'ya da bakıyor. “*Görüyoruz ki ilkokulların verdiği yordam ve bilgidен yararlanarak, bütünüyle pratik hayatın iznine bağlı. Bu yararlanma kentler ve hattâ kırların endüstri çevrelerinde, kent hayatının ve endüstriyel hayatın gerektirdiği ihtiyacın etkisi altında sürüp gelişiyor.*” (Sabahattin, 1965: 51)

Prens'e göre, eğitimin sosyal yapıya yansımalarının çözümü olacak olan şey, yani tarımı geliştirmek için, ülkenin, çiftçinin ihtiyaç duyduğu ana etken, çalışmayı düzenleyecek gelişmiş bir destektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarımsal patronlarının olmadığından söz eder. Bu patronların yerine, nahiye müdürleri, vaizler bu işi yapmaktadırlar. Bu konuda Prens Sabahattin, bu tarımcı patronların olmayışını ve işlerin yine merkezin yetkesi altında çözülüyor olmasını eleştirir.

Prens Sabahattin'in eleştirdiği bu nokta, merkeziyetçiliğin altında ezilen taşranın, merkezi memurların denetimi altında olması ve girişimci bir sınıf yaratamamaları çünkü verilen eğitimler hep “baba-cı” bütüncü yapıya hizmet eder niteliktedir. Öyleyse sosyal kurtuluş, yönetim erkinin baskısını artırmakla değil, özel girişimciliğin gelişmesiyle özel hayatın düzenlenmesi ve desteklenmesi ve yönetim hayatı alanında da aynı amacın yerleşmesiyle mümkündür.

Prens'in üzerinde durduğu bir diğer nokta, mülkiyet sorunudur. Osmanlı toprak yapısını incelemesi Prens Sabahattin'in özel mülkiyet- ortak mülkiyet anlamındaki ayrımıyla anlam kazanabilir. Sencer'in ifade ettiği gibi, “*Türkiye'de hiçbir zaman Batı Orta çağı anlamında bir feodalitenin ve buna bağlı olarak bir toprak köleliği sisteminin kurulamamış olmasıdır.*” (Sencer, 1962: 133)

Osmanlı'da dirlik adı altında sipahilere verilen topraklar da çiftçiler bir yarıcı olarak işlev görüyorlardı. Osmanlı'nın dağılıp döneminde mültezimler, çiftçiler için soyguncu haline geliyorlar ve gün geçtikçe de güç kazanıyorlardı. Toprak sistemi, Osmanlı'nın dağılıp döneminde adeta geç bir feodaliteye karşılık geliyordu. Sosyal güçsüzlüğümüz ve bütüncü bir toplum yapısına sahip olduğumuzun olumsuz sonuçları kendisini mülkiyet konusunda da göstermektedir. Çünkü, merkezin denetleyemediği mültezimler için birer av haline gelen çiftçiler, tarım kapitali yaratabilecek güçten de yoksundular. Sosyal güçsüzlük, aynı zamanda ekonomik güçsüzlükle de kendisini gösteriyordu.

Prens Sabahattin'e göre, sorunun sosyal çözüm yolu, bu sınıfın, sosyal ereğini değiştirerek yeni bir anlayışı edinmesine ve gelecek kuşakları, girişkenlik ve etkenlik aşıl原因an bireyci eğitimle donatarak ülkeyi tarım alanında bayındırlaştırma yoluna yöneltmesine, kısaca etkin bir kişisel çalışmayla ortak mülkiyetten özel mülkiyete geçmemize bağlıdır.

Prens Sabahattin'in üzerinde durduğu bir diğer nokta ise yönetsel durumdur. Bu konuyu yukarıda ayrıntılı olarak incelendiği için, kısaca değinilecektir. İki tür yönetim türü vardır. Merkeziyet ve adem-i merkeziyet. Adem-i merkeziyet Prens'in savunduğu yönetim biçimidir. Bunun sebebini ise, özel hayatın yönetim hayatına karşı sağladığı üstünlükten dolayı gelir. Prens'e göre, “*Genel işleri etkin bir şekilde dağıtarak köklü bir erk ayrımını sağlayacak özel hayat adamlarının bulunmayışı halinde ise, genel işler toptan merkezin eline düşerek yönetim erkinin ve egemenliğinin tek elde ya da zorbalı kuruluşu elinde merkezileşmesi zorunluluğu ortaya çıkar.*” (Sabahattin, 1965: 55)

Adem-i merkezci yönetimler, bireyin girişimine olanak veren, belli bir sorumluluğa karşılık belli bir yetkenin ortaya çıkmasını sağlayan, işlerin mümkün olduğunca karışmasını engelleyen ve sosyal yapıyı düzenleyerek medeniyeti ilerleten bir yapıdır.

Prens'in son olarak üzerinde durduğu nokta, siyasal ve asker çevresi. Prens'e göre, Osmanlı toplum yapısında siyasete bulaşmış ve ondan kopamayan bir memur sınıfı vardır. Bu memur sınıfı içinde en etkin olan bölümü ise ordudadır. Dış siyasette bile ordu

etkin bir rol oynamaktadır. Bu ise o devletin toplumsal yapısının güçsüz olduğunu gösterir. “*Yapısı gereği hükümeti ordusuna dayanan dengesiz bir toplumda askerinin ve diğer memurların politikayla uğraşmasını, yani bunların politik eylemlerde bulunmalarını ceza tehdidiyle engellemek, egemenliği elde tutanların başvurdukları yetersiz yollardan başka bir şey değildir.*” (Sabahattin, 1965: 57)

Bu nokta Prens Sabahattin’in duruşunu belirlemesi açısından mümkündür. Ordu ve onun etkinlikleri ile hükümeti devirmeyi amaçlayan ve devrim yolunu izleyen bir tavır takınmaz Prens, o evrim yoluyla ilerlemeyi seçmektedir. Bu konuda, Osmanlı aydınları arasında Marx gibi ideologların niçin neredeyse hiç anılmayıp, Le Play gibi bir düşünürün anılması –özelde Sabahattin Bey tarafından- anlaşılmalıdır Çünkü, muhafaza ederek bir değiştirmeden yana olduğunun bir göstergesidir. Bu ise tümevarımcı akıldan gelmektedir, deneylerle ve gözlemlerle ve işe yaramazsa bu yapıdan vazgeçerler. Bu toplum yapısı Anglo- Saxon yönetim tipinin bir özelliğidir. Dene ve işine yaramazsa değiştirir. Bu pragmatik bakış açısı, katı kurallarla ve hiyerarşik yönetim toplumsal yapının damarlarına kadar işlemiş bir toplumda, kısa sürede bir etki bulmadığını, siyasete içsel olarak bir parti veya zümre tarafından yapılan bir muhalefetten ziyade, dış yollardan ve farklı kurumlardan (ordu) müdahale edilmesi bir örnek teşkil etmektedir.

Prens için, öyleyse ülkenin kurtarılması için özel hayatın desteklenmesinden, yönetim hayatımızda, bizi aynı amaca ulaştıracak hareket yolunu izlemekten; kısaca, sosyal ereğimizi değiştirecek yeni bir anlayışla çalışmaktan başka çıkar yol yoktur.

8. Sonuç

Prens Sabahattin, Türk siyasal tarihini çok uzun süre meşgul etmiş Adem-i merkeziyetçilik ve merkeziyetçilik gerilimi gibi bir konuda fikir yürütmüştür. Bu konu da adem-i merkeziyetçiliğin savunuculuğunu Türkiye Cumhuriyeti’nin henüz temelleri atılmadan önce yapmıştır. Prens Sabahattin, memuriyen bir toplum anlayışının eleştirisini yapmıştır. Bireylerin üretken olduğu ve bireyleri herhangi bir hiyerarşik bağlanmadan daha ziyade atomize bir birey anlayışını düşünmüştür. Bu bakımdan, Prens Sabahattin’in liberal bir düşünce çizgisine sahip olduğunu görebiliriz.

Toplulukçu düşünce ve bireyci düşünce arasındaki çekişme, Prens Sabahattin’in Osmanlı İmparatorluğu’nu yorumlaması açısından önemli bir kalkış noktasıdır. Çünkü, Tanzimat bürokratları ve Osmanlı memuriyen sınıfı, girişimci ve üretken birey imajı yerine, devletin mutlaklığı ve merkeziliğini daha da üst seviyeye çıkarmışlardır. Bundan dolayıdır ki, Osmanlı İmparatorluğu çözülüş süreci başlamış, Prens’e göre, ‘kurtarıcı’ olarak görülen Jön Türk’ün diğer cenahı da, Tanzimat Dönemi’nde ki gibi, sorunu yanlış anlayıp, yanlış cevaplamışlardır.

Prens’e göre, adem-i merkeziyet bir idari adem-i merkeziyettir, azınlıklara karşı ülke bütünlüğünden taviz vermek değildir. Bundan dolayıdır ki, tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif, Osmanlı tebaasına ve azınlıklara daha iyi hizmet verebilmek ve bölgelerin sorunlarının tek bir merkezden anlaşılamayacağı, bundan dolayı da bahsettiği adem-i merkeziyet bu noktada, sorun çözme becerisi olarak anlaşılmaktadır.

Prens Sabahattin’i hem Osmanlı entelektüel geleneği içerisindeki bir isim olarak ele almak, hem de bir sosyolog olarak ele almak gerekmektedir. Sabahattin Bey’in fikir cereyanları, daha sonraki dönemlere etkisi olan bir akım olarak görülmektedir. Örneğin, 14 Eylül 1908 yılında kurulan Fırka-i Ahrar Cemiyeti’nin programına bakıldığında bu görülecektir. Bu programın giriş kısmında, “*İnsanların hür ve hukuk-ı beşer nokta-i nazarından müsavi olarak doğduklarından aharın hukukuna tecavüz etmemek şartıyla hürriyet, hakki- temellük, emniyet, huzur-u kanunda müsavat... serbest-i kelim, serbest-i matbuat, serbest-i ticaret, serbest-i muhaberat... masuniyet-i mesakin gibi hukuk-ı umumiyyeye maliktirler.*” (Tunaya, 2011: 188)

Günümüz açısından bakıldığında, Prens Sabahattin’in, gerçekçiliği yakalamadaki payının kuvveti teorik olarak görülmektedir. Günümüzde, adem-i merkeziyet ve merkeziyet tartışmaları, federalizm-üniteryanizm gibi bir siyasi rejim sorunu olarak anlaşılıyorsa da, Prens’in görüşlerinin önemi, Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunulan dönem için, tebaasına karşı hizmet üretme ve yetiştirme de yetersiz kaldığı ve tebaasının müteşebbis, bireysel bir yapılanmadan ziyade her türlü üst

topluluklara(aile, cemiyet, topluluklar gibi) bağlanmasından ve bunun da merkezîyetçi görüşlerden ve yaşayış tarzından kaynaklandığını vurgulamasındadır. Sabahattin Bey'in görüşleri, hem bir idari yapılanma fikri hem de bir siyasi rejimin yapılanması fikri olarak bugünün Türk siyasal hayatı için önemli noktalara değinmektedir.

Kaynaklar

Akkaya, Rukiye(2005) **Prens Sabahattin**, Liberte Yayınları, Ankara.

Akşin,Sina(2011), **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**,İmge Kitabevi Yayınları, 5.Baskı, Ankara.

Aytaç, Ömer(2006), “Memurluk Zihniyeti ve Memuriyen Toplum: Prens Sabahattin'in Görüşleri Işığında Bir Çözümleme”
Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi, Cilt:8, Sayı:1., ss.1-28

Bayur, Yusuf Hikmet(1991), **Türk İnkılâbı Tarihi** Cilt:1, Kısım:1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Duverger, Maurice(1986), **Siyasal Rejimler**, Çev, Teoman Tunçdoğan, Sosyal Yayınları, İstanbul.

Ege, Nezahat Nurettin(1977), **Prens Sabahattin Hayatı ve İlmî Müdafaaları**, Güneş Neşriyat,İstanbul.

Erkul, Ali(1999), “Prens Sabahattin” **Türk Toplum Bilimcileri I**, (Der.) Kongar, Emre, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Freyer, Hans(2012), **Sosyoloji Kuramları Tarihi** Çev. Çağatay, Tahir, Doğu-Batı Yayınları,2. Baskı, Ankara.

Kuran, Ahmet Bedevi(2000), **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Kutay,Cemal(1964), **Prens Sabahattin Bey, II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki**, Tarih Yayınları, İstanbul.

Lewis, Bernard(2011), **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev, Tuna, Boğaç Babür, Arkadaş Yayınları, 5.Baskı, İstanbul.

Mardin, Şerif(2012) **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908** İletişim Yayınları, 18. Baskı, İstanbul.

Mooers, Colin(2000), **Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu**, Çev. Şener, Bahadır Sina,Dost Yayınevi, 2. Baskı, Ankara.

Önen, Nizam ve Reyhan, Cenk(2011), **Mülkten Ülkeye: Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü(1839-1929)**, İletişim Yayıncılık, İstanbul.

Özdemir, Çağatay(2008), **Türkiye'de Sosyoloji I**,(Der) Phoenix Yayınları, 1. Baskı, Ankara.

Ramsaur, E. Ernest(2011), **Jön Türkler: 1908 İhtilalinin Doğuşu**, Çev. Mengüşoğlu, Muhsin Önal, 2.basım, Pınar Yayınları, İstanbul

Reyhan, Cenk(2007), **Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Sabahattin, Prens(1965), **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?** Çev, Sencer, Muzaffer, Elif Yayınları.

Sabahattin, Prens(H.1324- M.1908), **Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Hakkında İkinci Bir İzah**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, Yer: 76-1660, Ea. No: 1930-1540.

Sencer, Oya(1962), Türkiye Toprak Sorunlarına Tarihsel Açından Bir Bakış **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, Cilt:2, Sayı: 17-18., ss.133-170

Tunaya, Tarık Zafer(2011), **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt:1, İletişim Yayıncılık, 4.Basım, İstanbul.

